

Arena

Het thema 'Über Landschaft Stadt gewinnen' vormde het *Leitmotiv* van een ronde-tafelgesprek op de TU Hamburg-Harburg eind augustus. Twee dagen lang werd gediscussieerd over 'Nieuwe waarnemingsvormen voor het Stadslandschap'.

Tobias Woldendorp hield op deze bijeenkomst een lezing, en maakte voor deze Arena een bewerking daarvan. Hij zet de noodzaak van het herinneren en oriënteren in het landschap af tegen de huidige ontwikkelingen in het stadslandschap. Woldendorp pleit voor landschapskunst op cruciale locaties, visuele (landschaps)elementen die door de waarnemer kunnen worden gebruikt als *stepping stones*. Een zoektocht naar de nieuwe *genius loci*.

Droombaden voor het stadslandschap

Een tai chi-beoefenaar in China.

Foto: Bureau Van Diest
Overige foto's: Tobias Woldendorp

Herkennen en herinneren is van alle tijden en culturen. Uit Australië is de oudste vorm bekend van de manier waarop de mens greep probeert te krijgen op, en orde aanbrengt in het landschap. Onderweg van de ene stam naar de andere oriënteerden de Aboriginals zich op het landschap door te zingen. Al wandelend door de *outback* maakten ze liederen over alles wat ze zagen. Ze bezongen een dode boom, een vreemd gekleurde rots, een zoutmeer. Deze 'gezongen landschappen' gaven ze door aan hun kinderen, die op hun beurt de weg in de woestijn vonden met behulp van deze liederen van hun ouders. Dat ging eeuwenlang goed. Tot de Aboriginals gingen autorijden. Zoals Bruce Chatwin in zijn boek 'Songlines' (droombaden) beschrijft, gebruikten ze gewoontegetrouw de routes die hun stam bezongen had. Maar de rots doemde veel sneller op en de dode boom reden ze onopgemerkt voorbij. Het lied dat hun voorouders de weg in het landschap had gewezen, bleek in de moderne

tijd geen waarde meer te hebben. Zo verloor een hele cultuur op slag een essentieel deel van het collectieve zijn.

Deze tragiek is niet voorbehouden aan Aboriginals. Ook in Amerika is in de periferie van grote steden het oorspronkelijke landschap nauwelijks meer te herkennen. De 'gezongen landschappen' van de Newyorkse Laurie Anderson uit 1982 geven dan ook niet de collectieve herinnering weer, maar verhalen juist van het verlies daarvan:

'Hey pal, how do I get to town from here?'

'Well, just take a right from where they are going to build that new shopping mall, go straight past where they are going to put in the highway... and keep going until you hit the place where they are thinking of building that drive-in bank.'

Invelds is het in We.-Europa niet veel anders. De grens tussen stad en landschap, die lange tijd zo duidelijk was, wordt opgeheven. De stad rukt op en neemt daarbij de landschapselementen in zich op: nu eens liefdeloos, dan weer gepassioneerd. Stad en landschap worden met elkaar verenigd in het stadslandschap. Het landschap wordt langzaam opgegeten, waarmee de herinnering en daarmee de oriëntatie verdwijnt. De vraag rijst hoe wij in de toekomst dit landschap zullen gaan bezingen, teneinde niet te verdwalen.

Voorruit

De afstand tussen stad en 'echte natuur' wordt steeds groter en de stedeling zal om in 'herkenbaar landschap' te kunnen verpozen ste-

vig moeten reizen. Voor ons Nederlanders betekent herkenbaar landschap het rivierenlandschap met zijn openheid, de kust, maar ook de bossen. Een verlangen naar krachtige landschappen, appellerend aan een collectief geheugen, is van alle tijden. De mens zal de beschreven archetypen landschap vanuit een diepgeworteld verlangen blijven opzoeken. Dit verlangen naar herkenbaar oerlandschap wordt helder uit de doeken gedaan door Simon Schama in zijn boek 'Landscape and memory'. Tussen de helder gedefinieerde archetypen en de aan het archetype 'stad' beantwoordende steden in ligt het nieuwe stadslandschap, een niemandsland dat aangepast moet worden aan de snelheid van leven en beleven. De weg zie ik als een zich verplaatsende stad en behoeft als fenomeen daarom alle aandacht. Deze aandacht vind ik gelukkig terug in de in 1995 verschenen 'Visie Stadslandschappen' van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Een van de modellen voor het stadslandschap die daarin gepresenteerd worden is het 'Stromenlandschap', een verbinding tussen volheid en leegte. Dit model is afgestemd op de waarneming van landschap vanaf de infrastructuur en lijkt dan ook het meest interessante model om nader bij stil te staan. Want hoe je het ook wendt of keert, de auto zal voorlopig een belangrijke rol blijven spelen bij het beleven van het landschap. De directe omgeving van de snelweg zal ruimtelijk afgestemd moeten worden op waarneming vanuit de auto. De Franse filosoof Paul Virillio behandelt in zijn boek 'Het Horizon-negatief' de 'dromoscopia' ofwel de leer die zich bezighoudt met de logica van de loop. Hij legt

derend verkeer. Maar als je je ogen sluit bevind je je weer aan zee.

Welzijn

De ervaring die je ondergaat wanneer je in de 'groene kathedraal' vertoeft, sluit aan bij het verlangen naar vertraging. Naast de beweging die staat voor snel, sneller, snelst, is er een beweging gaande die staat voor langzaam, langzamer en bewust omgaan met het leven. Een afgeleide van dit bewustzijn is het verlangen naar rust, naar innerlijke beschouwing. Dat bewustzijn, dat naar binnen gericht is, uit zich in het verlangen naar vertraging. Het is al lang geen nieuws meer dat een deel van de westerlingen een hang heeft naar *slow food* (als tegenhanger van *fast food*) en zijn beweging daaraan aanpast. De *eco-stedeling* realiseert zich dat welvaart prettig is maar dat het welzijn te lang verwaarloosd is geweest. In het stadspark steekt de zich haastende employé schril af tegen de soms tientallen mensen die met een *chi c'chuan*-houding langzaam in het landschap opgaan. DS landschapsarchitecten uit Oudekerk aan de Amstel verwoordt het in zijn manifest over de 'architectuur van de vertraging': 'Snelheid transformeert de openbare ruimten in decors, de gevels tot eenvoud, de gelaagde boodschap tot eenduidig signaal. IJlend vergeet de mens de vergankelijkheid. De stad verliest haar identiteit, wordt genivelleerd tot doorgangsruiimte. De spanning verdwijnt. Vertragen betekent de tijd nemen om te verblijven, ergens bij stil te staan. Vertraging is verhalen maken, is het je verdiepen, de notie nemen van tijd verliezen.'

Respect

Wie gaat zorgen dat onze nazaten zich in het stadslandschap van de

volgende eeuw de weg in de woestijn nog herinneren? Wie encenseert 'snel' en 'langzaam', 'sterk' en 'zwak' in de grote opgave van de volgende eeuw? Wie zorgt er voor een evenwichtige relatie tussen de 'zwarte claimleggers woningbouw, bedrijfstreinen en traillinfastructuur enerzijds en de 'zachte claims ecologie, recreatie en kunst anderzijds'?

In Nederland worden landschapsarchitecten steeds meer ingezet om stedebouwkundige plannen te maken waarmee de prostrituatie van de stadtrand wordt tegengegaan.

Landschapsarchitectuur staat voor associatief denken vanuit de ruimte en minder vanuit de massa, voor denken over het beleven van snelheid en over het verlangen naar vertraging. Of zoals Rem Koolhaas in 'De Architect' (februari 1996) zegt: 'Landschap verenigt zonder moeite het onverenigbare. (...) Landschap is snel, eenvoudig, goedkoop, efficiënt, vrij van controversie, flexibel, decoratief of programmatisch. Landschap bestrijkt zowel het beheerste en het onbeheerste, het steriele en het chaotische, het natuurlijke en het artificiele, het gevonden en het gemaakte. Landschap kan links zijn of rechts, kritisch of onkritisch, frivol of serieus. Disney of kerkhof.'

Wanneer gesproken wordt over een landschap met ruimte voor 50.000 tot 100.000 woningen, zoals in Geuze's plan voor Duindoornstad, wordt aan het landschap 'gevraagd' hoeveel woningen dat uiteindelijk mogen worden. Dat klinkt al heel anders dan 'dit is een mooi landschap; hier moeten we 100.000 woningen wegzetten'. Waarom dit beter klinkt? Omdat hierin hetzelfde respect voor het landschap doorklinkt als het respect dat de Aboriginals tentoonstelden. Die vroegen zich ook eerst (hardop) af of ze van het landschap gebruik mochten maken.

Een nieuwe generatie landschapsarchitecten en -ontwerpers moet ervoor kunnen zorgen dat de mens zich ook in het stadslandschap de weg zal blijven herinneren en dat de aarde – ook in de volgende eeuw – bezongen kan worden.

Tobias Woldendorp

Tobias Woldendorp is landschapsontwerper en adviseur bij onderzoeks- en adviesbureau Van Dijk Van Swinderen en Partners in Amsterdam. Hij heeft dit artikel geschreven op zijn persoonlijke titel.

De 'groene kathedraal' in Almelo

Arena

De rotonde in het Zoniënwood.

Het kunstwerk 'Energy' bij Lochem.

krachten die de mens niet in de hand heeft

Het nieuwe land en de nieuwe stad Almere in de Flevopolder kenmerken zich door een gebrek aan geschiedenis, aan geweten, en daarmee aan landschapselementen die de oriëntatie in de leegte kunnen vergemakkelijken. De provincie Flevoland werkt al enige jaren aan de realisatie van landschapskunst op cruciale locaties. Deze zomer is bij Almere het 'Gothic Growing'-project officieel in gebruik genomen. Deze 'groene kathedraal' is in maatvoering een exacte kopie van de kathedraal van Reims. Alleen bestaat de 'kerk' uit Italiaanse populieren. Deze zijn een kleine 10 jaar geleden geplant en zullen over zo'n 15 jaar op volle grootte (lees: kaprijp) zijn. In 2005, wanneer de populieren gekapt zijn, zal de 'groene kathedraal' een sacrale plek zijn geworden. Deze plek, die nu nog in een geheel open landschap ligt, zal dan opgenomen zijn in het stedelijk tapijt van het ambitieuze bouwende Almere. De opengebleven ruimte met het ribbenpatroon van beton zal na de kap het geweten van de zeebodem vormen: ze zal een belichaming van de heilige natuur zijn. Daarmee ontstaat er vanzelf een verhaal over de plek en ontstaat de *genius loci*. Almere heeft pas een geschiedenis als er ook dingen uit het jonge landschap zullen zijn verdwenen. De 'groene kathedraal' krijgt in 30 jaar het keurmerk 'erkend landschap': een snelle geschiedvervalsing in dienst van de oriëntatie. Tot 2005 ligt de kathedraal in een immense agrarische leegte. Automobilisten die er langs rijden zullen zich telkens afvragen 'welk bos nou ook al weer de kerk was'. De wandelaar gaat er van buiten naar binnen (dat geen 'binnen' is). Binnen ruist het net zo hard als buiten doordat de bladeren een gevecht moeten voeren met het voorbijden-

derend verkeer. Maar als je je ogen sluit bevind je je weer aan zee.

Welzijn

De ervaring die je ondergaat wanneer je in de 'groene kathedraal' vertoeft, sluit aan bij het verlangen naar vertraging. Naast de beweging die staat voor snel, sneller, snelst, is er een beweging gaande die staat voor langzaam, langzamer en bewust omgaan met het leven. Een afgeleide van dit bewustzijn is het verlangen naar rust, naar innerlijke beschouwing. Dat bewustzijn, dat naar binnen gericht is, uit zich in het verlangen naar vertraging. Het is al lang geen nieuws meer dat een deel van de westerlingen een hang heeft naar *slow food* (als tegenhanger van *fast food*) en zijn beweging daaraan aanpast. De eco-stedeling realiseert zich dat welvaart prettig is maar dat het welzijn te lang verwaarloosd is geweest. In het stadspark steekt de zich haastende employé schril af tegen de soms tientallen mensen die in *tai chi c' huan*-houding langzaam in het landschap opgaan. DS landschapsarchitecten uit Oudekerk aan de Amstel verwoordt het in zijn manifest over de 'architectuur van de vertraging' zo: 'Snelheid transformeert de openbare ruimten in decors, de gevels tot eenvoud, de gelaagde boodschap tot eenduidig signaal. IJlend vergeet de mens de vergankelijkheid. De stad verliest haar identiteit, wordt genivelleerd tot doorgangsruiimte. De spanning verdwijnt. Vertragen betekent de tijd nemen om te verblijven, ergens bij stil te staan. Vertraging is verhalen maken, is het je verdiepen, de notie nemen van tijd verliezen.'

Respect

Wie gaat zorgen dat onze nazaten zich in het stadslandschap van de

volgende eeuw de weg in de 'woestijn' nog herinneren? Wie ensemeert 'snel' en 'langzaam', 'sterk' en 'zwak' in de grote opgave van de volgende eeuw? Wie zorgt er voor een evenwichtige relatie tussen de 'zware' claimleggers woningbouw, bedrijfssterreinen en (rail)infrastructuur enerzijds en de 'zachte' claims ecologie, recreatie en kunst anderzijds? In Nederland worden landschapsarchitecten steeds meer ingezet om stedebouwkundige plannen te maken waarmee de prostitutie van de stadstrand wordt tegengegaan.

Landschapsarchitectuur staat voor associatief denken vanuit de ruimte, en minder vanuit de massa, voor denken over het beleven van snelheid en over het verlangen naar vertraging. Of zoals Rem Koolhaas in 'De Architect' (februari 1996) zegt: 'Landschap verenigt zonder moeite het onverenigbare. (...) Landschap is snel, eenvoudig, goedkoop, efficiënt, vrij van controversie, flexibel decoratief of programmatisch. Landschap bestrijkt zowel het beheerste en het onbeheerste, het steriele en het chaotische, het natuurlijke en het artificiele, het gevonden en het gemaakte. Landschap kan links zijn of rechts, kritisch of onkritisch, frivol of serieus, Disney of kerkhof.'

Wanneer gesproken wordt over een landschap *met ruimte* voor 50.000 tot 100.000 woningen, zoals in Geuze's plan voor Duindoornstad, wordt aan het landschap 'gevraagd' hoeveel woningen dat uiteindelijk mogen worden. Dat klinkt al heel anders dan 'dit is een mooi landschap; hier moeten we 100.000 woningen wegzetten'. Waarom dit beter klinkt? Omdat hierin hetzelfde respect voor het landschap doorklinkt als het respect dat de Aborigines tentoonstelden. Die vroegen zich ook eerst (hardop) af of ze van het landschap gebruik mochten maken.

Een nieuwe generatie landschapsarchitecten en -ontwerpers moet ervoor kunnen zorgen dat de mens zich ook in het stadslandschap de weg zal blijven herinneren en dat de aarde, ook in de volgende eeuw, bezongen kan worden.

Tobias Woldendorp

Tobias Woldendorp is landschapsontwerper en adviseur bij onderzoeks- en adviesbureau Van Dijk, Van Soomen en Partners in Amsterdam. Hij heeft dit artikel geschreven op persoonlijke titel.

De 'groene kathedraal' in Alme